

групи: відомості про мовлення і спілкування, відомості про текст, стилі мовлення, типи мовлення, види, жанри робіт. Оволодіння учнями цими поняттями забезпечує ефективний аналіз категорії комунікативності текстів.

Визначені теоретичні засади аналізу категорії комунікативності тексту спрямовані на вдосконалення шляхів використання текстів у процесі навчання мови й формування комунікативної вправності учнів. Викладені наукові положення слугуватимуть для вчителів-словесників орієнтиром у практичній діяльності. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці узагальнених моделей комунікативного аналізу в типових ситуаціях формування комунікативної компетентності учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста: Учебник; Практикум. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Донченко Т.К. Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу у 5-6 класах: Посібник. – К.: Форум, 2002. – 175 с.
4. Пентилюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30-32.
5. Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности. – М.: Флинта: Наука, 1999. – 232 с.

УДК 37.03

Павлик О.А.

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ

Останнім часом помітно зріс інтерес до комунікативного спрямування мовної освіти, адже провідним завданням навчання української мови на сучасному етапі шкільною програмою визначено формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами української мови (стилями, формами, жанрами) в різних життєвих ситуаціях. У зв'язку з цим послідовно обстоюється ідея комунікативно-діяльнісного підходу, що полягає в такій організації навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної чи модельованої) діяльності з метою оволодіння комунікативними уміньми й навичками (користуватися мовою залежно від конкретної ситуації).

Проблема комунікативного аспекту не нова для методики навчання іноземної та рідної мови. Значний внесок у розв'язання окресленої проблеми зробили психологи Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєв, І.О. Зимня, лінгводидакти Є.І. Пасов, В.Л. Скалкін, М.І. Пентилюк, Г.О. Михайловська, Г.Т. Шелехова О. Глазова та інші. Та все ж залишається низка нерозв'язаних питань. Так, в дослідженнях науковців спостерігається неоднозначна оцінка фактору комунікативності: у різних джерелах знаходимо визначення комунікативного *підходу*, *принципу* комунікативності, комунікативного *методу*.

Разом з тим однією з найменш досліджених є проблема формування комунікативної компетенції школярів на уроках близькоспорідненої мови. О.Н. Хорошковська дає лише принагідні зауваження щодо включення дітей до комунікативної діяльності засобами державної мови. Це в свою чергу потребує детального розгляду специфіки проблеми, з'ясування шляхів розвитку комунікативної компетенції російськомовних школярів.

Мета статті – розкрити особливості формування комунікативних умінь в умовах навчання близькоспорідненої мови, подати загальні рекомендації щодо проведення цієї роботи.

Коли говорять про комунікативний чи комунікативно-діяльнісний аспект оволодіння мовою, то мають на увазі орієнтацію на співрозмовника, адже комунікативність, за словами О.О. Леонтєєва, є “оптимальним впливом на адресата мовлення” [4: 225]. При оволодінні другою мовою, стверджує Ф.С. Бацевич, одночасно засвоюється відповідний цьому народові образ світу, те чи інше сприйняття світу крізь призму національної культури, адже “спілкування носіїв різних ідіоетнічних мов – це не лише знання засобів мовного коду” [2: 257]. Тоді головним завданням оволодіння другою мовою в комунікативному плані буде навчитися здійснювати орієнтування так, як його здійснює носій мови. Тому мовлення другою мовою відрізняється від мовлення рідною насамперед орієнтаційним етапом, адже, на думку О.О. Леонтєєва, мовцеві потрібен “грунтовніший аналіз ситуації, мети, умов мовленнєвого спілкування, необхідно враховувати більше інформації про вік, соціальний статус, емоційний стан та інші характеристики співрозмовника” [4: 220]. Відмінним буде й операційний склад висловлювання (мовленнєвої дії), тобто ті мовленнєві операції, які повинен здійснити мовець, щоб побудувати висловлювання з одним і тим же змістом і однієї й тієї ж спрямованості.

Під операціями в методиці розуміють мовленнєву навичку, дії називають мовленнєвими вміннями. Сформувати мовленнєву навичку – це означає забезпечити, щоб учень правильно побудував і реалізував висловлювання. Але для повноцінного спілкування, зазначає О.О.Леонтєєв, потрібно, по-перше, “вміння використовувати мовленнєві навички для вираження думок, намірів, переживань”, по-друге, “вміння варіювати вибір й поєднання мовленнєвих навичок залежно від того, з якою метою, в якій ситуації, з яким співбесідником відбувається спілкування” [4: 221-222]. Володіти комунікативним умінням – означає вміти правильно дібрати стиль мовлення, підпорядкувати форму мовленнєвого висловлювання завданням спілкування, вжити найдоцільніші (для даної мети і за даних умов) мовні й немовні засоби.

Якщо мовленнєві навички за своєю природою стереотипні, механічні, то комунікативні вміння мають творчий характер, адже умови спілкування, за словами О.О.Леонтєєва, ніколи не повторюються повністю, “щоразу людина змушена заново добирати потрібні мовні засоби й мовленнєві навички” [4: 222]. Тому прийоми навчання комунікативних умінь повинні відрізнятися від прийомів навчання мовленнєвих навичок.

Формування комунікативних умінь відбувається за умови всебічного врахування специфіки мовлення як діяльності. Відповідно до фаз мовленнєвої діяльності в методиці навчання мови вирізняють такі **комунікативні вміння**:

- орієнтуватися в мовленнєвій *ситуації*, з’ясовувати умови (персональна або масова комунікація), адресата, сферу спілкування (офіційну чи неофіційну), мету, завдання, що спричинюють вибір типу мовлення (розповіді, опису, міркування), стилю;
- правильно визначати тему висловлювання та чітко дотримуватися її меж, планувати власне висловлювання відповідно до ситуації спілкування;
- адекватно будувати висловлювання на основі отриманих знань про акт спілкування (використовувати найбільш вагомні факти й докази для розкриття теми та основної думки, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки між ними, робити необхідні узагальнення й висновки, використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру);
- коригувати висловлювання з урахуванням ситуації спілкування, тобто досягнення адекватності мовлення [5].

Під комунікативно-мовленнєвою ситуацією більшість методистів розуміють таку динамічну систему взаємодіючих конкретних факторів об’єктивного і суб’єктивного планів, яка залучає людину до мовленнєвого спілкування і визначає її поведінку в межах одного акту спілкування [5: 13]. Серед чинників комунікативно-мовленнєвої ситуації розрізняють обставини та умови дійсності (місце, середовище, час, події, тривалість спілкування,

кількість учасників), стосунки між комунікантами (їх соціальні статуси, вікові, статеві відмінності, фізичний стан, типи характерів, психологічна сумісність, міра знайомства, зацікавленості), мовленнєві наміри й реалізацію акту спілкування. Ф.С. Бацевич вказані чинники пов'язує з атмосферою спілкування (“лінгво-психо-соціокогнітивні стосунки учасників комунікативного акту”) і доповнює цей ряд чинниками, пов'язаними з мовною та комунікативною компетенціями (*мета спілкування, тема, проблема, тональність, мова спілкування, володіння етикетними нормами, мовні уміння й навички, правильність мовлення, культура мовлення, вживання паралінгвістичних засобів* тощо). Від названих позамовних чинників, стверджує Ф.С. Бацевич, “залежить організація мовного коду, перебіг процесу міжособистісного спілкування” [2: 212-213].

У ході навчання близькоспоріднених мов виникає взаємодія двох мовних систем, яка полягає в переносі знань, умінь і навичок. Перехід з однієї мови на іншу – це, за словами О.О. Леонтєва, “зміна правил переходу від програми до її реалізації”, яка відбувається поступово в процесі навчання другої мови, поки “не редукується опосередкована ланка (система правил рідної мови)” [4: 223]. Науковець відзначає, що перехід на правила “нової” мови може бути трьох видів: 1) актуалізація навичок на новому мовному матеріалі; 2) корекція раніше сформованих навичок стосовно нової мови; 3) формування принципово нових навичок, що не властиві рідній мові. Зважаючи на це, можна визначити такі етапи формування комунікативних умінь засобами близькоспорідненої мови:

- актуалізація знань про мету, ситуацію, адресата спілкування, визначення складових комунікації на матеріалі української мови;

- аналіз типових помилок в уживанні мовних засобів у конкретній ситуації спілкування, засвоєння норм української літературної мови;

- засвоєння типових звернень українською мовою, етикетної лексики, власне українських слів, зворотів, збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їх мовлення;

- складання комунікативних висловлювань (діалогічних і монологічних) за визначеними складовими ситуацій (місце, час, обставини спілкування, вік, соціальний статус, національність комунікантів), тобто виконання ситуативних завдань.

Ураховуючи визначені етапи, для формування комунікативних умінь засобами близькоспорідненої мови пропонуємо застосовувати систему вправ, що складають некомунікативні, умовно-комунікативні й комунікативні вправи.

Некомунікативні вправи формують мовні навички, спрямовують увагу учнів на форму мовлення. Вони неситуативні, без певного мовленнєвого завдання. Метою некомунікативних вправ є засвоєння власне українських мовних засобів, опанування норм української мови. Важливим чинником у спілкуванні є дотримання мовленнєвого етикету – прийнятої певним суспільством системи стійких норм спілкування для встановлення мовленнєвого контакту співбесідників, підтримки спілкування відповідно до їхніх соціальних ролей чи рольових позицій. Мовленнєвий етикет, наголошує М.П. Кочерган, характеризується “яскравою національною специфікою, пов'язаною з неповторною мовленнєвою поведінкою, звичаями, ритуалами, невербальною комунікацією представників певного етносу” [3: 163]. У зв'язку з цим необхідно спрямувати роботу на оволодіння учнями специфічних для української мови етикетних засобів: кличної форми, типових виразів на позначення привітання, побажання, прощання, що будуть використані школярами на етапі побудови власних висловлювань.

Умовно-комунікативні вправи сприяють формуванню в учнів мовленнєвих навичок, зосереджують увагу на змісті й формі мовлення; є ситуативними, мають мовленнєве завдання. Вони спрямовані на актуалізацію знань з рідної мови про складові комунікативного акту (ситуацію, адресата, мету спілкування) на іншомовному матеріалі, попередження ненормативного уживання засобів української мови з огляду на ситуативні особливості.

У певній ситуації в людини виникає потреба висловитись, вона породжує мету і мотиви, а ці, в свою чергу, визначають тему, форму, стиль висловлювання. Названий

комунікативний принцип, за словами В.Я. Мельничайка, мусить лежати в основі роботи над мовою як засобом спілкування” [3: 13]. Ураховуючи сказане, окрему увагу слід приділити питанню орієнтування в завданнях та обставинах комунікації, зокрема визначення мети, теми висловлювання, комунікативних і соціальних ролей, програми розгортання й комунікативного наміру. Не менш важливим на цьому етапі є усунення типових помилок в уживанні мовних засобів у конкретній ситуації спілкування. Для цього пропонуємо завдання на порівняння нормативного і ненормативного слововживання в певних мовленнєвих ситуаціях, пояснення помилок за лінгвістичним коментарем, усунення ненормативності при слововживанні, на вживання у мовленні фраз, засвоєних за матеріалами посібника “Анти суржик” [1]. Після такої підготовчої роботи школярам пропонується наступний вид вправ.

Комунікативні вправи формують комунікативно-мовленнєві уміння. Вони спрямовані на зміст мовлення, ситуативні, передбачають мовленнєве завдання. Комунікативні вправи вимагають орієнтування в ситуації мовлення, спостереження за особливостями мовлення, зумовленими адресатом, умовами та метою мовленнєвого спілкування, і створення усних і писемних висловлювань з огляду на мету, умови й адресата комунікації (побудувати висловлювання з настановою на цікаве змістове наповнення та зрозумілість його для адресата).

Комунікативний підхід до навчання мови вимагає застосування ситуативних вправ, що ґрунтуються на врахуванні факту залежності змісту й мовленнєвого оформлення висловлювання від ситуації. *Ситуативні* завдання, за визначенням Г. Лещенко, – “завдання з розвитку мовлення, які чітко окреслюють ситуацію спілкування, називають усі складові її частини: тему, мету, адресата мовлення, мовця, обставини спілкування” [5: 13]. Зважаючи на це, пропонуємо різноманітні ситуації відповідно до функціональних сфер (на вулиці, в їдальні, торгівля, спорт, ділові документи, освіта, лікувальні заклади).

У процесі формування в учнів умінь розв’язувати комунікативні завдання потрібно надавати перевагу тим методам, які звернені до свідомості й активності учнів у навчанні. На різних етапах процесу взаємопов’язаного навчання мови й мовлення доцільно використовувати інтерактивні методи. За допомогою інтерактивних методів усі учні активно залучаються до навчального процесу, кожен робить індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. Парна та групова робота допомагає розв’язати певну проблему, дійти спільного висновку, обґрунтувати рішення. Спілкуючись у групі, учень не тільки вчиться сам, а й вчить інших (це дозволяє підвищити ефективність засвоєння матеріалу до 90%). Тут панує високий рівень обміну інформацією, є можливість висловитися кожному учневі, адже інтеракція (взаємодія) неможлива без комунікації.

У процесі формування комунікативних умінь засобами другої мови слід враховувати загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи, серед яких основними є врахування знань з першої мови; функціонально-комунікативної спрямованості; мотиваційного забезпечення навчального процесу; випереджувального формування усного мовлення щодо писемного; наступності, систематичності і послідовності; забезпечення мовного середовища та установки на мовлення; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; забезпечення самостійності та самоконтролю.

Таким чином, процес формування комунікативних умінь на уроках близькоспорідненої мови має певні особливості, що позначаються на змісті, меті, принципах і засобах навчання. Важливо враховувати спільний із рідною мовою матеріал про позамовні чинники спілкування, спрямовувати увагу школярів на специфічні засоби української мови, їх уживання з огляду на ситуацію, умови, мету й адресата мовлення. Цьому буде сприяти використання некомунікативних, умовно-комунікативних й комунікативних вправ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити /За загальною редакцією О. Сербенської: Посібник. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.

2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.
4. Леонтьєв О.О. Основи психолінгвістики. – М.: Смысл, 2003. – 288 с.
5. Лещенко Г. Система ситуативних завдань до уроків розвитку зв'язного мовлення // Українська мова і література в школі. – 2004. – №5. – С.13-18.
6. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад. Посібник для вчителів. – К.: Рад. шк., 1984. – 223 с.

УДК 37.03

Попова Л.О.

ЗАСВОЄННЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОНЯТЬ УЧНЯМИ 5-7 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Навчання української мови в сучасній загальноосвітній школі відповідно до концепцій мовної освіти повинно бути спрямоване на те, щоб сформувати особистість, яка вільно володіє засобами мови в будь-якій мовленнєвій ситуації, аргументовано висловлюючи власні думки, дотримуючись правил мовленнєвого етикету [1]. Відтак постає необхідність надання пріоритету комунікативно-діяльнісному й функціонально-стилістичному підходам до вивчення мовних явищ як підґрунтя для свідомої, осмисленої роботи над формуванням мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Вирішення цих завдань безпосередньо пов'язане з реалізацією комунікативної мети курсу рідної мови – виховання мовної особистості та формування умінь і навичок вільного володіння рідною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), правильного користування її стилями, формами і жанрами [2], що, на нашу думку, неможливе без ефективного засвоєння мовленнєвих понять.

У ряді лінгвістичних та лінгводидактичних досліджень висвітлено особливості роботи над засвоєнням школярами мовленнєвих понять (О.Біляєв, І.Гальперин, Г.Іваницька, М.Іпполітова, В.Капінос, Т.Ладиженська, В.Мельничайко, М.Пентилюк, М.Стельмахович, Г.Шелехова та ін.). Однак недостатньо висвітленою залишається проблема засвоєння учнями 5-7 класів мовленнєвих понять під час удосконалення монологічного мовлення.

Мета статті – довести, що робота, спрямована на глибоке засвоєння учнями мовленнєвих понять сприятиме підвищенню рівня їхніх мовленнєвих умінь і навичок.

Система роботи з удосконалення монологічного мовлення повинна бути побудована таким чином: від засвоєння елементарних мовленнєвих понять до їх використання під час створення монологу, від спостережень над текстами-зразками – до розвитку мовленнєвої майстерності в умовах активних форм комунікації. Це свідчить про те, що засвоєння мовленнєвих понять повинно здійснюватися під час аналізу текстів різної стильової і жанрової належності та відповідно стати підґрунтям до створення учнями власних монологів.

Так, з метою підготовки семикласників до складання наукових монологів радимо використовувати завдання аналітико-мовленнєвого характеру на основі текстів наукового стилю, що передбачають аналіз текстів-взірців, під час якого формулюються мікротеми тексту, з'ясовується їх вплив на формулювання теми, визначаються тип і стиль мовлення, виділяються мовні засоби, які указують на основні ознаки стилю, оцінюється їх використання в тексті, складається його план та продовження. Наприклад:

Рукописними книгами називають кодекс, що містить твір художнього, релігійного, юридичного або іншого змісту, написаний вручну. Найдавніші рукописні книги з'явилися в Україні у період Київської держави із запровадженням християнства. До них належать такі